

BÁCSI ENIKŐ

„Mennyivel tartozol te az én uramnak?
Az ottan mondá: száz négely olajjal.”

Mértékegységek ómagyar bibliafordításokban*

Bevezetés

Az ómagyar kori kéziratosság döntő része a korabeli hitélet szolgálatában állt. A fennmaradt szövegek közül is kiemelkednek fontosságukkal a bibliafordítások. A közöttük levő összefüggések régóta és folyamatosan különféle vizsgálatok tárgyai. Az ómagyar kódexekben több evangéliumfordítás is ránk maradt, így párhuzamos helyeiknek tanulmányozása elvezethet a közöttük levő összefüggések, az esetleges mintakövetési vonalak feltárásához (amelyben a szóbeliségnek is jelentős szerep juthatott). Az ez irányú kutatásokat támogató készül a Biblia Mediaevalis Hungarica-adatbázis (<http://sermones.elte.hu/bmh/>), amely bibliai versek szerint teszi könnyen kereshetővé az ómagyar kódexekben megtalálható evangéliumfordításokat. Írásomban a BMH-adatbázis segítségével néhány mértékegység megjelenéseit mutatom be a Münchener (1466), a Döbrentei- (1508) és a Jordánszky-kódex (1514–19) evangéliumfordításaiban azzal a céllal, hogy a vizsgált szavak alapján tehető megállapítások hozzájáruljanak az egyes fordítások jellegzetességeinek, hasonlóságainak, esetleges szemléleti eltéréseinek feltárásához.

Szakirodalmi háttér

A bibliafordítás-részletek összefüggéseiről – az evangéliumi szövegek alapján – a korábbi évekből két eltérő vélemény bontakozott ki. Mészöly Gedeon egyes szöveghelyek tanulmányozása után két különböző fordítási hagyományt feltételezett: az egyik vonalat a Münchener és hozzá szorosan kapcsolódóan a Döbrentei-kódex képviselte, a másik, ettől eltérő fordítási hagyományt pedig a Jordánszky-kódex jelentette.¹ Ugyanakkor több olyan mikroelemzés is született, amelyeknek szerzői azt állapították meg, hogy

* A tanulmány az NKFI FK 135186. számú munkálat keretében készült.

¹ MÉSZÖLY Gedeon (1917), Legrégibb bibliafordítóinkról. *Magyar Nyelv* 13. 35–44, 71–83.

a két fordítási vonalat nem lehet élesen elkülöníteni egymástól.² A fordítók vagy ismerték a másik vonalat is, vagy valamilyen szóbeli hagyomány állt az egyezések mögött. Ennek eldöntéséhez további kutatások szükségesek. A jelen írás is az ilyen típusú vizsgálatokhoz kapcsolódik.

Anyag és módszer

Az anyaggyűjtéshez – mint már utaltam rá – a Biblia Mediaevalis Hungarica-keresőprogramot használtam fel. Ez az ELTE-n nagyrészt diákok által épített adatbázis a párhuzamos fordításváltozatokat (a feltételezett latin forrászöveggel együtt)³ egymás mellett jeleníti meg, így fordítástechnikai, szóhasználati, jelentéstani, grammatikai különbségek és/vagy egyezések megállapításához nyújt segítséget. Az adatbázis nincs annotálva, hogy a nyelvészeti kutatások mellett irodalmárok, fordításkutatók számára is vizsgálati anyagot szolgáltatthasson. A korpusz végső változatában nyolc kódexből szerepelnek majd a négy evangélium szövegei, amelyek részben teljes fordítások, részben perikópák, illetve töredékek.⁴ Jelen alkalommal három – a szövegváltozatok teljessége szempontjából legjelentősebb – kódex evangéliumaiban vizsgáltam meg a különböző mértékegységek megjelenését.⁵

Mértékegységek ómagyar bibliafordításokban

Hosszmértékek

A mértékegységek egy része természetes eredetű: kiindulópontjuk vagy az emberi test – hiszen több esetben az ember saját testrészeinek nagyságát adta meg egységként –; vagy az emberi teljesítőképesség, ugyanis a távol-

² SZILY Kálmán (1912), A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel. *Magyar Nyelv* 8. 49–54. KÁROLY Sándor (1956), A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz. *Nyelvtudományi Közlemények* 57. 260–268. TARNAI Andor (1984), „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

³ A magyar szövegek mellett megjelenített latin megfelelő a Müncheneri kódexből származik, amely a Merk-féle Vulgatára megy vissza. vö. NYÍRI Antal (szerk.) (1971), *A Müncheneri Kódex 1466-ból*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Codices Hungarici, 7.) 13–15.

⁴ Az adatbázisról bővebben itt lehet olvasni: http://nyelvtortenet.elte.hu/?page_id=77. (Letöltés: 2020. július 23.)

⁵ Szintén a BMH-adatbázis segítségével mutatta be P. Kocsis Réka a latin *caelum* ‘menny, égboltozat’ fordításainak (*menny* és *ég*) változatait. Erről bővebben: P. Kocsis Réka (2018), „Tekintsétek az égi mennyei redőső madarakat...”: A *menny* és az *ég* szavak ómagyar bibliafordításainkban. *Magyar Nyelv* 114. 215–222.

ság mérésére is szolgáltak teljesítményfüggő egységek.⁶ A kódexekben mindkét ilyen típusú hossz mértékre található példa.

Máté evangéliumában a latin *mille passus* szónak, amely a görög *milion* kifejezésre vezethető vissza, a fordítása is ilyen. Jelentése: ’ezer (kettős) lépés’, mindez körülbelül másfél kilométernek felel meg.⁷ Mind a Müncheneri, mind pedig a Jordánszky-kódexben az *ezer lépés* kifejezés szerepel magyar megfelelőjeként.

Hely	MünchK.	DöbrK.	JordK.
Mt 5,41	<p>τ ki kenjze2eitend tegedet eze2 vépél2è / meñ auual mas kettöt / (11vb)⁸</p> <p>[és ki kényszerítend tégedet ezer lépésre, menj avval más kettőt]⁹</p>	–	<p>Es vala ky kezerey2end teghed ezer lepefre, meny azzal ket ann’era (368)</p> <p>[és valaki kényszerítend téged ezer lépésre, menj azzal kétannyira]</p>

A görög eredetű, latin közvetítéssel a nyelvünkbe jutott *stadium* mértékegységnek különböző fordításai jelennek meg a kódexekben. Ez a mértéknév 184,84 méternek vagy 125 passusnak (’kettőslépés’) felel meg.¹⁰ A Müncheneri kódex következetesen egy szót használ visszaadására, a *láb föld* kifejezést. Ez egy olyan távolságot jelölhet, amelyet a *láb* mértéknév megszokott nagyságával nem lehet meghatározni. A *láb földet* ’egy bizonyos idő alatt lábon, azaz gyalog megtehető, illetve megtett út’ értelemben alkalmazza a fordító a szövegben.¹¹ A Döbrentei-kódexben ugyanerre a latin szóra mindig a *rast(föld)* mértéknév szerepel, amely egy németből átvett mértékegység, ősi germán útmérték volt, és ’egy-egy pihenő közötti út’ jelentésben áll. A *rasta* egy XV. századi budai jogkönyv adata alapján két mérföldnek

⁶ Vö. WENZSKY Nóra (2013), Csipetnyi metrológia. *Nyelv és Tudomány*. <https://www.m.nyest.hu/hirek/csipetnyi-metrologia>. (Letöltés: 2020. július 23.)

⁷ Xavier LÉON-DUFOUR (1975), *Dictionnaire du Nouveau Testament*. Paris, Seuil. Magyarul: Xavier LÉON-DUFOUR (2008), *Az Újszövetség értelmező kéziszótára*. Új Ember Kiadó. 429.

⁸ A betűhű szövegek idézett részei: NYÍRI Antal (szerk.) (1971), *A Müncheneri Kódex 1466-ból*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Codices Hungarici, 7.). ABAFFY Csilla, T. SZABÓ Csilla (szerk.) (1995), *Döbrentei-kódex 1508*. Budapest, Argumentum Kiadó, Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi Magyar Kódexek 19). TOLDY Ferenc, VOLF György (1888), *Régi Magyar Nyelvmélekek V. A Jordánszky-codex bibliafordítása*. Budapest.

⁹ Az adatok betűhű szövege után []-ben minden esetben a mai köznyelvi ejtéshez közelítő, modernizált átíratot is adtam.

¹⁰ VELCSOVNÉ Mártonné (1980–1981), Egy távolságjelölő mérték (a *stadium*) megnevezései azonos szövegeket fordító nyelvméleinkben. *Néprajz és nyelvtudomány* XIV–XV. 91–110. 92–94.

¹¹ VELCSOVNÉ 1980–1981:107.

felelt meg.¹² A Jordánszky-kódex nem egy alakot használ következetesen a latin *stadium* fordítására, hanem több különböző kifejezést: a *látatnyi*, a *lépésnyi* és a *tekintetnyi* szavakat. Érdekesség, hogy mindegyik szó megalkotásában a *-nyi* mértéknévképző vesz részt. Mind a *látatnyi*, mind a *tekintetnyi* esetében körülbelül akkora távolságra kell gondolnunk, ameddig a szem ellát. Velcsov Mártonné szerint ez a sokféle fordítás a távolság hozzávetőlegességét, illetve a mértéknév nem megállapodott voltát mutatja. Ezt erősítheti továbbá az is, hogy a három alább idézett hely közül kettő esetében a latin részben ott szerepel a *quasi* 'mintegy' módosítószó, amelyet a magyar fordítások a *monnal*, az *avagy* és az *oly mint* kifejezésekkel adnak vissza.¹³

Hely	MünchK.	DöbrK.	JordK.
Lk 24,13	Es kettő azoc közözöl / azon napō menn ^c vala az Emaus nëuō caftēl'ba / ki vala hatuā lab földne lh2lmtōl / (84ra)	Iesus taneitvani közözöl kettēn lvcal cleofas az napon mennek vala : eg kastel'ba ki vala hatvan rast földön iervsal'emtōl Emavs nevō (318)	Es yme kettēn hū kezzelēt(k) mennek vala azon napon maf varasban, ky vala hathwan látatnee földre Jerwšalemhez, Emaws newen (617)
	[És kettő azok közül azon napon mennek vala az Emmaus nevű kastélyba, ki vala hatvan láb földnyi Jeruzsálemtől]	[Jézus tanítványai közül kettēn, Lukács, Kleofás, az napon mennek vala egy kastélyba, ki vala hatvan rasztföldön Jeruzsálemtől, Emmaus nevű]	[És ime, kettēn öközülük mennek vala azon napon más városban, ki vala hatvan látatnyi földre Jeruzsálemhez, Emmaus néven]
Jn 6,19	Mikor aze2t èuèztec volna huzon ot auag ha2mic lab földet / latak i't a· tēnge2en ia2atta τ a· haiohoz közèleitēni τ félēmen ^c (90va)	–	Mykoron azert be eweztenek vona oly mynth hwzon ewt awağ harmyncz lepefneere , latak Jefuŧh yarwan ah tengheren, es ymaran az hayohoz közēl lenny, es megh feelelmeenek. (643)
	[Mikor azért eveztek volna huszonöt avagy harminc láb földet , láták Jézust a tengeren járatta és a hajóhoz közelíteni, és félelének]		[Mikoron azért beeeztenek volna olymint huszonöt avagy harminc lépésnyire , láták Jézust járván a tengeren és immáron az hajóhoz közel lenni, és megfélelének.]

¹² BOGDÁN István (1987), *Régi magyar mértékek*. Budapest, Gondolat. 86.

¹³ VELCSOVNÉ 1980–1981:100–103.

Jn 11,18	Vala ke· betania rokon ih2līmhez / mōnal tizen 9t lab földön (97rb)	Vala kedeg betania iervsa'em mellet avag tizen9t raston (488)	Vala kedegh Bethanya Jerwfalemhez oly mynt tyzen ewth tekeentethy feld. (665–666)
	[Vala kedig Betánia rokon Jeruzsálemhez, monnal tizen9t láb földön]	[Vala kedig Betánia Jeruzsálem mellett avagy tizen9t raszton]	[Vala kedig Betánia Jeruzsálemhez olymint tizen9t tekintetnyi föld.]

Ürmértékek

A legkülönbözőbb fajta ürmértékekkel találkozunk a bibliafordításokban, de két nagy csoportot lehet elkülöníteni attól függően, hogy az edény tartalma szilárd (pl. búza, árpa stb.) vagy folyékony (pl. olaj, bor stb.) anyag.

Száraz ürmértékek

Szilárd anyagok tárolásánál használatos a görög *saton* mértékegység, amely a héber *se'á* görögösített alakja. 12,13 liternek felel meg.¹⁴ A Münchener kódex következetesen *mérceként* fordítja, a Jordánszky-kódexben viszont ugyanazon a helyen a *hárommannyi tészta*, valamint a *véka* szavak szerepelnek. A *véka* szintén szilárd anyag tárolására szolgál, de ez nagyobb egység, 36,44 liter lehetett.¹⁵ A csak vásár- és ünnepnapokra szánt perikópákat tartalmazó Döbrentei-kódexben nem olvashatók ezek a bibliai részek.

Hely	MünchK.	DöbrK.	JordK.
Mt 13,33	Egèb peldabèzèdèt bèzjellè nèkic mōduan Meinnèc ^e o2zága hasonlatic kouázhoz / kit véuen nèbè2i èl reit ha2om me2éce ližtbè mignè mèd megkèlnè (20ra)	–	Meg ma' peldat monda hwnekyk : Hasonlatos menyeknek orzaga az kovazhoz, kyt az azonyalat el reynt harom anny tezttaban, myglen tellyeffegghel meg kellyen. (395)
	[Egyéb példabeszédet beszéle nekik, mondván: Mennyeknek országa hasonlatik kovászhoz, kit vevén némben, elrejt három mérce lisztbe, mígnem mind megkeljen]		[Még más példát monda önökik: Hasonlatos menyeknek országa az kovászhoz, kit az asszonyállat elrejt hárommannyi tésztaban, míglén teljességgel megkeljen.]

¹⁴ LÉON-DUFOUR 2008:429.

¹⁵ LÉON-DUFOUR 2008:431.

Lk 13,21	Egènlø kouaʒzal kit veuē nèmbe2i èl2eit ha2om me2ce liʒtbè / mignè mèd meḡ kełʔèn mèdenèłʔol (72rb)	–	Hafonlatos az kowazhoz, kyt vezen az azzonyállat, es el enyezty három veka lyzthben, myglen tellyeffegghel meḡ kell. (576)
	[Egyenlő kovással, kit vevén némben, elrejt három mérce lisztbe, míg nem mind megkeljen mindentül]		[Hasonlatos az kovászhoz, kit veszen az asszonyállat, és elenyésztí három véka lisztben, míg len teljességgel megkelel.]

A *koros*, a héber *kor* szintén régi űrmérték, amely 364 literrel azonos.¹⁶ A Münchener és a Döbrentei-kódexben ennek a mértékegységnek a fordításaként egy mára elavult szavunk, a *gerla* jelentkezik. A Jordánszky-kódexben ugyanerre a kifejezésre egy ezektől eltérő szó, a *mérték* szerepel.

Hely	MünchK.	DöbrK.	JordK.
Lk 16,7	Enn ^c utanna mōda a·małicnac Dè te mèneuèl ta2toʒol / Ki mōda ʒaʒ gi2la buʒauał Es ø mōda annac Veged te lèuèledèł t irih nolč3aʒat (74vb)	Az vtan masnak monda · te kedeg menevel tartozol · ki monda zaz gerla bvzavał monda neki ved te levelidet Es iri ñolcvent (362)	Annak vtanna monda a' mafyknał : The kedeg menewel tartozol? ky feleleł mondwan : zaz meertek gabonawał. Monda hñweky : Ved eløwe the leweledet, es y' hwzheyanał. (584)
	[Ennekutána monda a másiknak: De te mennyivel tartozol? Ki monda: Száz gerla búzával. És ő monda annak: Vegyed te leveledet és írj nyolcszázat]	[Azután másnak monda: Te kedig mennyivel tartozol? Ki monda: Száz gerla búzával. Monda neki: Vedd te levelidet, és írj nyolcvanát]	[Annakutána monda a másiknak: Te kedig mennyivel tartozol? Ki felelé, mondván: Száz mérték gabonával. Monda ő neki: Vedd elő te leveledet, és írj húsz híján százat.]

Híg űrmértékek

Folyadék mérésére szolgáló űrmérték a görög *metrétés*, amely a héber mérték kifejezéssel megegyezik. Ez a mértékegység a *kor* egytizede, vagyis 36,44 liter.¹⁷ A Münchener kódexben a *köböl* szó helyettesíti, míg a Döbrentei- és a Jordánszky-kódexben ugyanaz a kifejezés, a *mérték* jelenik meg. Érdeemes megjegyezni, hogy a Jordánszky-kódexben a száraz űrmértéknek, a *korosnak* a visszaadása is a *mérték* szóval történik, pedig ez a kettő egymástól eltérő arányú mértékegység.

¹⁶ LÉON-DUFOUR 2008:430.

¹⁷ LÉON-DUFOUR 2008:429.

Hely	MünchK.	DöbrK.	JordK.
Jn 2,6	Valanac ke· ot vèttuetu hat kō vedrec a· fidocnac tižtolat’oc žèrèt / mèdènic foglaluā kèt kōblōt auag ha2mat (86ra)	valanak kedeg ot hat kŷ veder le teven · sidoknak tiztvlasokent · kinek mindenik veve kettōt vag harom merteket (285)	Valanak kedeg oth le teween hat kew vydrek az fydoknak tyztwtlatyok zerenh, foghwan myndenyk keth awagy három merteketh . (627)
	[Valának kedig ott vettétvén hat kővödörök a zsidóknak tisztulatuk szerint. Mindenik foglalván két kōblōt avagy hármat]	[Valának kedig ott hat kővödör letévén zsidóknak tisztulásaként. Kinek mindenik veve kettőt vagy három mértéket]	[Valának kedig ott letévén hat kővödörök az zsidóknak tisztulatuk szerint. Fogván mindenik két avagy három mértéket .]

Figyelemre méltó a kódexekben a latin *cadus* űrmérték esete, amely a görög χάδος ’edény, veder, korsó’ jelentésű szóra vezethető vissza. A Münchener kódexben a latin *cadus* ’cserépkorsó’ fordítatlanul hagyott többes számú tárgyesete szerepel.¹⁸ A fordító nem tudta vagy nem akarta átültetni magyarra ezt a kifejezést, ezért hagyhatta meg az eredeti formájában. A Döbrenstei-kódex párhuzamot mutat a Münchenerivel, ugyanis ebben a bibliafordításban a *kád* szó jelenik meg. Lehetséges, hogy a Müncheneri kódex szövege hatott rá, de akár a szóbeliségben is használatos lehetett ez az alak. A Jordánszky-kódexben egy ezektől eltérő mértéknév, a *légely* jelentkezik ugyanezen az evangéliumi helyen, annak pedig *négely* változata, amely ’hordó’ jelentésben áll. Ez az *n* kezdetű forma elhasonulással keletkezett. A német eredetű szónak végső forrása a görög λάγυνος ’palack’, amely kifejezés a latin *lagona*, *laguna* közvetítésével kerülhetett a németbe. A *légely* átadója az erdélyi szász volt, most leginkább a keleti nyelvjárások szava.¹⁹

Hely	MünchK.	DöbrK.	JordK.
Lk 16,6	Ès az monda ònèki žaz kados olajal Ès monda annac Vègèd te okodat / vŷ τ irih hamā oțuènt (74vb)	es tahat v monda : zaz kad olayal : Monda annak · ved te meneitisedet : es vŷ le · es iri hamar oțvent (362)	Az ottan monda : zaz neghely olayal. Monda hŷneky : Ved elōwe the leweledeth, es yllee hamar, yř ewthvent. (584)
	[Ès az monda ònèki: Száz kadás olajjal. Ès monda annak: Vegyed te okodat, ülj és írj hamar ötvenet]	[Ès tehát ő monda: Száz kád olajjal. Monda annak: Vedd te menedékedet ²⁰ , és ülj le, és írj hamar ötvenet]	[Az ottan monda: Száz négely olajjal. Monda ònèki: Vedd elő te leveledet, és ülj le hamar, írj ötvenet.]

¹⁸ TESz. = BENKŐ Loránd (főszerk.) (1970), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 2.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 300. *kád* alatt.

¹⁹ TESz. 741–742. *légely* alatt.

²⁰ Nagyon valószínű, hogy a szövegben itt íráshiba áll. Köszönöm Haader Leának, hogy felhívta erre a figyelmemet.

Súlymértékek

A latin egykori súlymérték, a *libra* eltérő magyar változatokban jelenik meg a kéziratokban. A Münchener kódexben következetesen a *font* német eredetű mértéknév áll helyette. A Döbrentei-kódexben szintén a *font* súlymérték szerepel az adott helyen, míg a Jordánszky-kódex több más kifejezést is használ, nem ragaszkodik egy szóhoz. A *pohár*, valamint a *mérték* mértékegységek is előfordulnak a megfelelő szöveghelyeken. Felmerül, hogy egyenértékű lehet-e a *pohár* a *fonttal*, megfelel-e neki. Megjegyzendő továbbá az is, hogy a *mérték* a Jordánszky-kódexben nemcsak a súlymértékeknel jelentkezik, hanem – mint láttuk – az űrmértékeknel is használatos, tehát valószínűleg általános, többfajta dologra használható mértékegységként funkcionált.

Hely	MünchK.	DöbrK.	JordK.
Jn 12,3	Ma2ia aze2t vèue a· dragalatos na2dipifticos kenèten ^c fontat τ megkènète i ^c nac labait τ meǵto2le φ fù2tiuèl φ labait / τ φ haža bè telec a· kenètnec illat ^t auaal (98rb)	–	Maria kedegh veen nagy draga alabastrom pohar keneteth, es meg kenee Jefufnak labayth, es hű hayaywal megh tǵrlee, es mynd ah haz bel teleek az kenethnek yllattayawal. (669)
	[Mária azért vevé a drágalátos nárdipisztikos kenetnek fontját , és megkeneté Jézusnak lábait, és megtörle ő fűrtjeivel ő lábait. És ő háza betelék a kenetnek illatával]		[Mária kedig vén nagy drága alabástrom pohár kenetet, és megkené Jézusnak lábait, és ő hajaival megtörle, és mind a ház betelék az kenetnek illatával.]
Jn 19,39	Jouφ ke· Nicodem9 es ki èlǵzer eyèl iǵtuala i ^c hoz hozuā mirranac τ aloèfnèc èlègolètet / mōnal žaz fontal / (106va)	Iǵve kedeg Nicodemus es ki iesushoz elǵzǵr eyèl iǵt vala · hozvan elveǵeitet mirrat · es aloest : avag žaz fontot · (472)	Yewe el azert Nicodemof es, ky eeyel yeth vala Jefufhoz elezer, hozwan draga myrrath es aloet, oly mynt žaz meertekeǵth . (696)
	[Jöve kedig Nikodémus is, ki először éjjel jött vala Jézushoz, hozván mirhának és áloésnek elegyületét, monnal száz fonttal]	[Jöve kedig Nikodémus is, ki Jézushoz először éjjel jött vala, hozván elvegyített mirhát és áloést, avagy száz fontot]	[Jöve el azért Nikodémus is, ki éjjel jött vala Jézushoz először, hozván drága mirhát és áloét, olymint száz mértéket .]

*Darabmértékek*²¹

A latin *drachma* olyan darabmérték, amelynek elsődleges jelentése ’pénzérme, pénzegység’²², de emellett használatos volt ’a tömeg vagy a súly területenként és koronként eltérő mértékegységeként’, valamint ’a gyógyszerészetben vagy az orvostudományban a súly területenként változó gyógyszerészeti vagy orvosi mértékegységeként’ is.²³ A görög *drakhma*, *drakhmé* szóra vezethető vissza a kifejezés, amely ’ókori görög ezüstpénz’, ’újjörög pénznem (2001)-ig’, továbbá ’egy marokra való’ (ti. rézobulus) jelentéseket foglalt magában.²⁴

Ezt a ’pénzérme, pénzegység’ értelmű mértéknevet a Münchener kódex nem fordítja le magyarra, megtartja az eredeti kifejezést, bár magyarosított formában. Következésképpen *dragmát* ír helyette, valamint a *kétdrachmás* esetében *didragmát*. Figyelemre méltó, hogy mind a Döbrentei-, mind a Jordánszky-kódexben ehelyt a *gombolyag* szó szerepel. A *drachma* és a *gombolyag* szavaknak a megfeleltetése egymással nem csupán itt jelentkezik, ugyanis a Régi magyar glosszárium is felveszi ezt, példaként hozva a jelenségre a Schlägli Szójegyzék adatát (2115: *dragma: gombolyag*).²⁵ Mindezek az előfordulások azt bizonyítják, hogy a *drachma–gombolyag* megfelelés a korban ismert lehetett.

A szemléleti alap azonban, amely ezt a megfeleltetést és használatot magyarázhatja, egyelőre nincs tisztázva. Nem lehetetlen, hogy a *gombolyag* mint mértéknév a szóbeliség hagyományából került bele a bibliafordításokba – megfoghatóbb, a nép számára jobban érthető kifejezésként. Egy *drachma* esetleg egyenértékű lehetett egy *gombolyaggal*, sőt talán az sem lehetetlen, hogy gurulási képességük (és így az elveszésre való hajlamuk) hasonlósága is belejátszhatott a megfeleltetésbe. Mindezek azonban csak feltevések, e téren okvetlenül további kutatásokra van szükség.

²¹ Köszönöm Haader Leának, Horváth Lászlónak és Korompay Klárának e fejezet kapcsán nyújtott szakmai segítségét.

²² BiblLex. = Herbert HAAG (1989), *Bibliai lexikon*. Budapest, Szent István Társulat. 266, 1470–1471. *drachma*, *pénzérme* alatt.

²³ ITTÉS Nóra (főszerk.) (2016), *A magyar nyelv nagyszótára* VI. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 350–351. *drachma* alatt.

²⁴ TÓTFALUSI István (2004), *Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 230. *drachma* alatt.

²⁵ BERRÁR Jolán, KÁROLY Sándor (szerk.) (1984), *Régi magyar glosszárium*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 268. *gombolyag* alatt.

Hely	MünchK.	DöbrK.	JordK.
Lk 15,8	<p>Auag mef nēbe2i valuan didragmat / τ ha eluēztēndi az eggic dragmat / nēdē žouētnēket goit ē / τ meġfo2gat'ŕa ē a· hazat / τ žè2èlmèft mġ kè2èfi mignē mġ lèl'fè (74ra)</p> <p>[Avagy mely nember vallván didragmát. És ha elvesztēndi az egyik dragmát, nemde szövētnēket gyūjt-e, és megforgatja-e a házat, és szerelmeſt megkeresi, mígnem meglelje]</p>	<p>Vaġ mef azzoñembernek vaġon tiz gombol'aglia : es ha elvezteñdī eg gombolagiat : nem de meg ġoy'ae zevedneket · es zerelmeſt meg keresj : mig nem lele (352)</p> <p>[Vagy mely asszonyembernek vaġon tiz gombolyaga. És ha elveszteñdī egy gombolyagát, nemde meggyūjtja-e szövētnēket, és szerelmeſt megkeresi, mígnem lelé]</p>	<p>Awagy mely azzonyallatnak vaġon tyz gombalyaga, ha ez teewezteñdī egyket, nem de faklyath gyoyth, es ffeł hannya mynd az hazat, es nagy zorgalmatoſſaggal kerefy, myglen nem lely hwtet? (581)</p> <p>[Avagy mely asszonyállatnak vaġon tiz gombolyaga. Ha eltēveszteñdī egyiket, nemde fáklýát gyūjt, és felhányja mind az házat, és nagy szorgalmatoſſaggal keresi, míglen nem leli ötet?]</p>
Lk 15,9	<p>τ mico2 lèlēndī egbè hya o aġžoñ ba2atit / τ / žomžēdit mōduan / egēmbè o2o'l'ètec ēn vēlem / me2t mġ leltēm a· dragmat kit èl vēžtettēm vala / (74ra)</p> <p>[És mikor lelendi, egybehívja ő asszonybarátait és szomszédjait, mondván: Egyembe örüljeteġ énelem, mert megleltem a dragmát, kit elvesztettem vala]</p>	<p>Es mikoron meg lelendi be hyia baratit es zomzedit mondvan · ořvendezietek velem mert meg lelem az gombolagot kit el veztettem vala (352)</p> <p>[És mikoron meglelendi, behívja barátait és szomszédjait, mondván: Örvezzetek velem, mert meglelēm az gombolyagot, kit elvesztettem vala]</p>	<p>Es mykoron megh leelendy, be hywya hŵ baratyth es zomzeedyth, mondwan hŵnkyk : Ewrŵlyetek en velem, mert megh leeltem az gombolyagot, kyth el veztettem vala. (581)</p> <p>[És mikoron meglelendi, behívja ő barátait és szomszédjait, mondván önekik: Örüljeteġ énelem, mert megleltem az gombolyagot, kit elvesztettem vala.]</p>

Következtetések

E néhány mértékegység megvizsgálása után már kirajzolódni látszanak a bibliafordítások egyes sajátosságai. Megfigyelhető volt, hogy a Münchener kódex fordítója nagyon tudatos: egy latin szó egy magyarnak felel meg az evangéliumi szövegekben. Ha valamelyik kifejezést nem tudja lefordítani, akkor az eredeti latin alakot őrizi meg esetlegesen magyarosított formában (például a *cadus* és a *drachma* esetében). Mindez határozott fordítói elveket tükröz a mértéknevek nyelvi vetületében is.²⁶

²⁶ Vö. BERRÁR Jolán (1957), Hasonlító köztöszök a Huszita Bibliában. *Magyar Nyelv* 53. 396–403. RÁCZ Endre (1963), A magyar nyelv következtető mondatainak története a XVI. század elejéig. *Néprajz és Nyelvtudomány* 7. 19–29.

A Döbrentei-kódexben a mértékegységekkel kapcsolatban is többször megjelennek a szóbeliséghez köthető alakok (például *kád*, *gombolyag*). Ez erősítheti azt a gyanút, amely a kódex egyéb szöveghelyei alapján fogalmazódott meg (e helyek a nép számára ismerős képeket és lexémákat alkalmaznak), és azt feltételezi, hogy a kódex valószínűleg a gyakorlati (plébániai) lelkipásztori munka támogatásának szándékával íródhatott.²⁷

A Jordánszky-kódexben sokszor találkozunk olyan megoldással, hogy egy latin szót több különböző magyarral ad vissza a fordító. Erre példák a *stadium* mértéknév *látatnyi*, *lépésnyi* és *tekintetnyi* kifejezésekkel történő megfeleltetései. De az ellenkezőre is van példa: arra, hogy több latin mértékegység is egyazon magyar szóval szerepel a szövegekben. Ilyen a *mérték* szónak mind ür-, mind súlymértékként való megjelenése, ami e lexéma korabeli általános mértékegység voltát is erősíti.

A különbségek mellett azonban a vizsgált kéziratok evangéliumfordításai között hasonlóságok is mutatkoznak. A Münchener és a Döbrentei-kódex esetében több párhuzam is jelentkezik. Ilyen a *gerla*, a *kád* és a *font* mértékegységek azonos használata. A hatásirányokról biztosat mondani nem lehet, ehhez jóval nagyobb merítésre van szükség. A Döbrentei- és a Jordánszky-kódex esetében is előfordul beszédes egyezés, ilyen a *gombolyag* példája. Mindkét eset kapcsán felmerül a háttérben a szóbeliség szerepe, amelyet ebben a korban nem lehet eléggé figyelembe venni. Mindezek alapján a két fordítási vonalat sem ajánlatos/szabad a Mészöly-féle élességgel elhatárolni egymástól. További kutatásokra, további részletek tisztázására van még szükség a korai bibliafordításokkal kapcsolatos kérdéseknek akárcsak a megközelítő megoldására is.

²⁷ Vö. HAADER Lea (2019), Halábori Bertalan szándékainak nyomában. In FORGÁCS Tamás, NÉMETH Miklós, SINKOVICS Balázs (szerk.) (2019), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*. X. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 141–157. 155.